

HVORDAN SÅ OTTO THOTTS BØGER UD?

AF

HARALD ILSØE

Med et bibliotek på rundt regnet 200.000 titler i 140.000 bind er Otto Thott ubestrideligt den største bogsamler, der har levet i Danmark. Og så er endda ikke medregnet de dubletter, han af og til skilte sig af med, f.eks. nogle tusinde bind skænket til Herlufsholm skole, som han var forstander for. Biblioteket var blevet anlagt i hans ungdom, men måtte opbygges påny efter Københavns brand 1728, så i de følgende 57 år frem til hans død 1785 må den årlige accession i gennemsnit have udgjort omkring 2.500 bind om året eller henved 50 om ugen. Det forekommer derfor næsten utroligt, at denne højtstående og travle embedsmand, der endte som gehejmestatsminister, ikke betjente sig af bibliotekarisk medhjælp. Men han insisterede på at være sin egen bibliotekar. Selv om han gerne viste sin samling frem for interesserede, forlyder det flere gange, at det var svært at få biblioteket at se, da det netop kun var Thott selv der kendte biblioteket godt nok til at kunne vise rundt, og det levnede hans mange embedsforretninger ham sjældent tid til. I de senere år henviste han også til sin høje alder – han var ved sin død 82 år gammel – og aftagende kræfter har vel bidraget til, at han efterhånden måtte opgive at holde styr på bøgerne, der vedblev at strømme ind til omtrent hans sidste levedag. Efter hans død skal bestanden have befundet sig i stor uorden.¹

Et bibliotek af så kolossale dimensioner og uden iøjnefaldende afgrænsninger i bogvalget er vanskeligt at karakterisere. Men det er ikke

¹ Palle Birkelund: Det Thottske biblioteks sidste dage, *Fra de gamle Bøgers Verden*, red. af Arne Stuhr-Rasmussen, Kbh. 1953, s. 91. Denne afhandling er det væsentligste, der er skrevet om Thotts bibliotek siden E.C. Werlauffs *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek*, Kbh. 1844, s. 222-31 og 260-62; en populær og rigt illustreret artikel herom af samme forfatter er trykt i *Skalk* 1986 nr. 2, s. 20-30.

nogen hemmelighed, at Thott gerne spenderede penge på flot illuminerede middelalderhåndskrifter og bøger trykt på pergament, og at han med særlig forkærlighed samlede på bogtryk fra bogtrykkerkunstens ældste tid, de såkaldte palæotyper, der dengang defineredes som tryk frem til 1530. Da hans arkiv synes gået til grunde bortset fra en lille samling breve bevaret i håndskriftet Thott 1135 fol., vides der ikke meget om, hvordan han tilvejebragte sine sjældenheder, udover at det skete via et internationalt forbindelsesnet. En svensk rejsende kan berette fra et besøg 1758, at han „håller ännu commissionerer öfver nästan hele Europa för att på auctionerne snappa upp det, som ännu kan fela“. Videre fortælles, at Thott på begæring kunne fremtage en hvilken som helst bog uden at støtte sig til en katalog og var så fortrolig med biblioteket, at man skulle tro, han ikke bestilte andet end at passe det, uagtet han var en af de fire gehejmeråder, der udgjorde landets regering.²

Mens det af denne visit også fremgår, at Thott fremviste en række af sine mest værdifulde trykudgaver fra 1400-tallet, har en besøgende fra 1782 mere at berette om bibliotekets ejer end dets indhold. Den unge svenske adelsmand Knut Posse var først høfligt blevet afvist under henvisning til Thotts alderdomsskrøbeligheder, men var derpå så heldig at træffe en af Thotts protegéer, der skaffede ham adgang og forestod en kort rundvisning. Den fine samling af gamle tryk blev beundret, men Thotts interesser strakte sig også til samtidige tryk, og det var vist alene et par nyere bøger der blev set nærmere på, et smukt Baskerville-tryk og et eksklusivt spansk privattryk fra 1772. Håndskriftsamlingen var der ikke adgang til, da den kun blev forevist af grev Thott selv, og han måtte den dag holde sig i ro. Trods sine gebrækligheder ville Thott dog gerne hilse på dette medlem af den ham ikke ubekendte Posse-slægt, så forevisningen blev afbrudt og gæsten ført ind i privatboligen, hvor han tilbragte en times tid med sin næsten 80-årige vært, affældig af udseende, men fuldstændig åndsfrisk og stadig i besiddelse af en fortrinlig hukommelse. Thott underholdt sig livligt med ham, fortalte om møder på sin udenlandsrejse i 1720'erne med berømt heder som Newton, Voltaire og Fontenelle, drøftede emner som videnskabernes og sædernes forfald og forskelle mellem den gamle og den nye litteratur og imponerede ved i samtalens løb at citere passager af forfattere, han havde læst. Ganske overvældet mente

² Bengt Ferrner: *Resa i Europa ... 1758-1762*, utg. av Sten G. Lindberg (= *Lychnos-Bibliotek* 14), Uppsala 1956, s. 30.

Posse, at Thott var „le plus grand homme qu'il y a en Danemarck, et un seigneur d'une erudition si peu commune, que cela surprend tout le monde“. Den omstændighed, at biblioteket ikke var i bedste orden, var han så belevet at finde undskyldt ved dets uhyre størrelse.³

Få år senere døde Thott, og håndskrift- og palæotypsamlingen tilfaldt ved testamentarisk bestemmelse Det kongelige Bibliotek, 4.154 håndskrifter og 6.059 bøger, og på auktionerne over resten af biblioteket købte dette for en billig pris yderligere godt 50.000 bind. En halv snes år senere, da P.F. Suhms bibliotek blev indlemmet, modtog Det kongelige Bibliotek desuden, hvad Suhm havde gjort af auktionskøb, og da også Universitetsbiblioteket havde købt ind for et beløb, Thott havde testamenteret det til formålet, og derved erhvervede ca. 6.500 bind,⁴ er op mod halvdelen af Thotts samling indgået i Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket, i det sidstnævnte dog senere delt mellem afdelingen i Fiolstræde og Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek. En heldig skæbne har altså sørget for, at en væsentlig del af Thotts mange håndskrift- og bogskatte den dag i dag er bevaret her i landet. Hovedstedet, hvor de kan studeres, er Det kongelige Bibliotek.

Bogbindene

Desværre hørte Thott ikke til rækken af bogsamlere, der forsynede deres bøger med ejermærke. Mange andre af 1700-tallets store danske bogsamlere har præget deres bøger, så de stadig kan identificeres – Chr. Danneskiold og B.W. Luxdorph ved at stemple henholdsvis en forgyldt svane og et elefanthoved midt på bindets forside, Niels Foss ved

³ K. Kson Posse: *Resedagbok och resebrev 1782*, håndskrift med signaturen „Posse 28“ i Universitetsbiblioteket i Uppsala, som takkes for at have udlånt det til benyttelse i Det kongelige Bibliotek. Besøget fandt sted den 31. okt. 1782, den nævnte protegé af Thott var zoologen Morten Thrane Brünnich, og det spanske privattryk, en Sallustudgave fra 1772, er nærmere omtalt i *Miranda i Danmark. Francisco de Mirandas danske rejsedagbog 1787-1788*, ved Haavard Rostrup, Kbh. 1985, s. 181 og 308, samt *Luxdorphs Dagbøger*, ved Eiler Nystrøm I, Kbh. 1915-30, s. 484 og II, 1925-30, s. 419, hvoraf det fremgår, at Det kongelige Biblioteks eksemplar må stamme fra P.F. Suhms og ikke Thotts bibliotek. Posses dagbog har været benyttet i Uno Willers: *En gustaviansk bogsamlare Knut K:son Posse (= Åtten Posse III)*, Sthlm 1971, s. 58-74, men fra opholdet i København er kun besøgene hos Suhm citeret udførligt, jvf. *Magasin* 1995 nr. 3.

⁴ *Kiøbenhavnns Universitets-Journal*, udg. ved Jacob Baden, I, Kbh. 1793, s. 35.

bl.a. at sætte sit rævevåben øverst på bogryggen, *J.H.E. Bernstorff* ved at anbringe sit slægtsvåben midt på bindet, *P.F. Suhm* ved at skrive sit navn på titelbladene eller stemple det foran på bindene og *Henrik Hielmstjerne* ved at få sit våbenexlibris indklæbet på indersiden af bindene.⁵ Thotts bøger derimod er så at sige anonyme ved ikke at røbe andet om deres herkomst, end hvad eventuelt tidligere ejermærker kan fortælle.

Anonyme var de dog selvsagt ikke i den forstand, at de var uden individualitet. Thotts bogkøb rakte langt ud i Europa, og hans reoler må have udgjort et broget skue af gamle og nye bogrygge, rygge der var præget af forskellige landes stilarter og moder, og rygge der afspejlede tidligere ejeres smag for bind af bestemte typer og materialer. Auktionskatalogen giver et begreb herom ved annoteringer i form af nogle standardiserede bindbetegnelser på latin.⁶ Der var slet og ret *skindbind* eller *skindbind med dekoration*, bl.a. betegnelsen for ældre bind, som var dekoreret med plade- og rullestempler. Når dekorationen var forgyldt, tilføjes oplysning om dette, ligesom det anmærkes, når en bog havde guldsnit. Der var *engelskbind* – datidens betegnelse for spejlbind – og der var *franskbind*, dvs. skindbind med kun ryggen dekoreret som de f.eks. kendes fra Suhms bibliotek. Der var *bind af pergament* eller *hvidt svineskind*, materialer som det udtrykkeligt gøres opmærksom på, der ikke skelnes imellem – sikkert fordi det for uøvede katalogisatorøjne kan være vanskeligt at se forskel på de to materialer. Når der var tale de karakteristiske spanske pergamentbind, bruges dog betegnelsen *spansk bind*. Og så var der ikke at forglemme *vælskbind*, den besnærende betegnelse for simple halvbind. Mere sjældent optræder *maroquinbind*, dengang kaldt *tyrkiske bind* og som regel angivet at være i rød farve. Særlig fornemt udstyrede eksemplarer betegnes som *nitide* eller *splendide*, „nitid“ vel nærmest nærmest at oversætte som smukt eller elegant, „splendid“ som pragtfuldt eller prægtigt. Hele skalaen af disse oplysninger var udarbejdet til benefice for mulige auktionkøbere. I det sidste katalogbind, der rummer donationen til Det kongelige Bibliotek og blev bekostet af dette, er den slags oplysninger uheldigvis sparet væk.

En senere tid har ikke haft svært ved at fremdrage eksempler på

⁵ Se Carl Elberling: *Breve fra en bogelsker*. Ny forøget udgave, Kbh. 1985, s. 163-213.

⁶ *Catalogus Bibliothecæ Thottianæ* I-VII (i tolv bind), Kbh. 1788-95, i det følgende citeret *kat. Thott*. I indledningen til første bind redegøres der for de fleste af katalogens forkortelser, men disse er dog ikke konsekvent gennemført.

bestanden af bemærkelsesværdige og „splendide“ bind,⁷ men ret beset har disse trods alt kun udgjort en lille brøkdel af bogmassen. Hvad der ikke kan undgå at falde i øjnene er sandt at sige, at katalogen tier om bindene for skønmæssigt omkring halvdelen af bøgernes vedkommende. Det betyder ifølge katalogens forord, at bøgerne enten var uindbundne eller at bindene var uden særlig værdi. Når det desuden tages i betragtning, at de såkaldte vælskbind godt kunne bestå af tarvelige papbind med nøgne pergamentrygge, må Thotts bibliotek have set broget ud også på den måde, at gedigne bogrygge hyppigt har vekslet med uanselige rygge og indimellem simple heftninger i papir eller pap. Med en tilvækst så kolossal, at Holberg spydigt skal have betegnet ham som boghandler, har Thott åbenbart haft sit hyr med at få bogplejen til at følge med accessionen, eller han har med andre ord måttet prioritere, hvad han sendte til bogbinderen. Da nyudkomne bøger gerne blev solgt i løse ark og derfor krævede en tur hos bogbinderen, kan det formodes, at nye bøger i ikke ringe grad har lagt beslag på bogbinderkontoen. Det kan måske slutes af, at ganske mange bøger og værker fra 1730'erne og fremefter ifølge katalogen forelå indbundet på en af de beskrevne måder, ikke sjældent i engelskbind eller franskskbind, men dog også i de billige vælskbind.

Sådan så Thotts bøger ud med auktionskatalogen som fører til samlingen, men ét er, hvad katalogen oplyser, noget andet at finde variationerne dokumenteret af konkrete eksempler. Ingen har så vidt vides hidtil gjort forsøg herpå endsigte interesseret sig for Thotts eget valg af bogbind, skønt dette turde høre med til et portræt af vor største og mest berømte bogsamler. Måske er grunden, at der foreligger det ikke uvæsentlige problem, at hans bøger – uden ejermærke som de er – vanskeligt lader sig identificere. Men deri ligger også en udfordring, og der skal i det følgende søges vist nogle veje til problemets løsning, selv om det kun kan blive til strejftog i det store materiale.

Kalveskindsbundene („engelskbindene“)

Som udgangspunkt tages Victor Madsens katalog over Det kongelige Biblioteks inkunabler, godt 4.200 bind, hvori disse bliver placeret ty-

⁷ Se f.eks. under Thott i registrene til Elberling (note 5), Anker Kyster: *Bookbindings in the Public Collections of Denmark*, vol. I: *The Royal Library Copenhagen*, Kbh. 1938, og *Fund og Forskning I*, 1954.

pografisk efter alle kunstens regler.⁸ Den bibliografiske beskrivelse er typologisk og titlerne stærkt standardiserede, mens der på andre punkter tages hensyn til bøgernes individualitet. I knappe noter finder der tilføjet oplysninger dels om bøgernes tidligere ejere og proveniens, dels om deres bind. Derved er katalogen som biprodukt blevet både en vejviser til rester af privatbiblioteker, som gemmer sig i Det kongelige Bibliotek, og en fører til talrige bemærkelsesværdige bogbind i dets samlinger, i realiteten den mest omfattende, der findes på tryk, og noget af en gave til dem, der ønsker at studere bogbind af enhver art fra bogtrykkerkunstens begyndelse og fremefter. Katalogen har ikke noget bogbindsregister, men via dens register over bogejere kan man f.eks. finde frem til de ca. 1.600 inkunabler, der menes at stamme fra Thotts bibliotek, og dermed også til oplysninger om bindene, de er indbundet i. Ganske vist er bindbeskrivelserne summariske og undertiden lidt vilkårlige, men som regel angives bindmaterialet og bindenes omtrentlige datering. I denne sammenhæng er det så bare lidt uheldigt, at just Thott-provenienserne ikke altid er så sikre, som Victor Madsen giver udtryk for.

Selv blandt inkunablerne synes Thott at have ejet ganske mange eksemplarer i tarvelige papirs- eller papbind og simple halvbind, hvad der dog ikke gælder de mest værdifulde af dem. En god del er i samtidige eller nogenlunde samtidige bind, og foretages der en optælling, er ca. 20% eller over 300 af de inkunabler, han angiveligt har ejet, indbundet i sene helbind fra 1700-tallet, altså stort set i bind fra Thotts egen tid og med mulighed for at være indbundet for ham personlig. Heraf betegnes ca. 130 som indbundet i *rødt maroquin*, omtrent lige så mange som indbundet i *kalveskindsbind* og ca. 30 i *spejlbind*. De allerfleste røde maroquinbind er angiveligt engelske og heraf atter størsteparten med proveniens i den kendte Harley-samling, hvorfra Thott gjorde store indkøb i 1740'erne. De er bestemt ikke uden interesse, for Harley-bindene er berømte for deres stil og kvalitet, og takket være Thott rummer Det kongelige Bibliotek formentlig den største samling af disse uden for The British Library.⁹ Men det er her først og fremmest hensigten at finde bind om bøger, som Thott selv har ladet indbinde, og valget falder i første omgang på *kalveskindsbind*.

⁸ Victor Madsen: *Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler I-II*, Kbh. 1935-38.

⁹ Et rødt maroquinbind i karakteristisk Harley-stil fra Thotts bibliotek (ink. nr. 3438) er afbildet i Emil Hannover: *Kunsthåndværkerne gamle Bogbind indtil 1850*, Kbh. 1907, s. 116, og (bedre) i Carl Elberling (note 5) s. 159.

dene, der ifølge Victor Madsen daterer sig fra 1700-tallet. Med frasortering af nogle bind, som af forskellige grunde forekommer tvivlsomme, er der godt ethundrede at vælge imellem.

Metodisk stiller der sig imidlertid to principielle hindringer i vejen. For det første er den omstændighed, at et kalveskinsbind fra 1700-tallet befandt sig i Thotts bibliotek, ikke ensbetydende med, at bindet er udført for Thott, da han udmærket kan have erhvervet bogen i indbunden stand på auktion efter en samtidig bogsamler – han være sig dansk eller udenlandsk (jævnfør Harley-bindene). For det andet er Victor Madsens angivelser af Thott-provenienser som berørt langt fra uangribelig. Fordi en bogs titel genfindes i katalogen over Thotts bibliotek, behøver bogen jo ikke at stamme herfra, men det er hvad Madsen på det nærmeste synes at mene, til trods for at Det kongelige Bibliotek ved modtagelsen i forvejen ejede en pæn samling inkunabler. Der fremkom følgelig en bestand af dubletter, hvoraf de fleste senere synes udskilt dels som gave til det i 1811 oprettede universitetsbibliotek i Christiania, dels ved en dubletauktion afholdt 1836. Men det tager Madsen ikke hensyn til, selv om det ofte lige så vel kan være det oprindelige bibliotekseksemplar som Thott-eksemplaret, der forblev i biblioteket. Dette kan faktisk adskillige gange dokumenteres at have været tilfældet, så der er grund til at udvise en vis forsigtighed med at godtage de af Madsen hævdede Thott-provenienser.¹⁰ At han så på den anden side har oversat inkunabeltitler i Thott-katalogen, der med lige så stor sandsynlighed som de øvrige refererer til eksemplarer indgået i Det kongelige Bibliotek, må noteres som en ekstra uheldig mærkværdighed.

For ikke at falde i sådanne faldgruber udsondres nu af gruppen med inkunabler i kalveskinsbind nogle eksemplarer med proveniensmærker der viser, at de stammer fra domkirkebiblioteket i Strängnäs. Det bestod til dels af gammelt svensk krigsbytte fra Sveriges deltagelse i 30-årskrigen, og da bøgerne stod ubenyttede hen, blev det besluttet at

¹⁰ F.eks. har Madsen om en række spejlbind helt ubegribeligt undladt at oplyse, at de er forsynet med Christian VIs monogram på ryggen, dvs. de er indbundet for Det kongelige Bibliotek inden for årene 1730-46, hvormed nogle angivelige Thott-provenienser bliver aldeles usandsynlige. En igangværende undersøgelse af bibliotekets inkunabelaccession før indlemmelsen af Thotts donation vil bidrage til en mere sikker vurdering af spørgsmålet, hvorfra eksemplarerne stammer. Det kan f.eks. nævnes, at accessionen under de første enevoldskonger var langt større end hidtil antaget. I 1680 rummede biblioteket ca. 135 inkunabler, 1732 godt 220.

sælge dem.¹¹ På en auktion afholdt 1765 optrådte navnlig danske bogsamlere som købere, ikke mindst Thott, og da andre danske købere som J.H.G. Bernstorff, Jacob Langebek og C.F. Temler normalt forsynede deres bøger med ejermærker, kan nogle af de inkunabler, der ved den lejlighed blev erhvervet og omindbundet af Thott, udpeges efter følgende kriterier:

- 1) Bogen bærer proveniensmærker, der viser tilbage til Strängnäs-biblioteket, men er uden danske ejermærker
- 2) Bogens titel findes i katalogen over Thotts bibliotek
- 3) Bogen er indbundet i et kalveskinsbind fra Thotts egen tid.

Ved at følge denne lidt snørklede vej, altså ved via Madsens bogejeregister at kombinere sandsynlig proveniens Thott med sikker proveniens Strängnäs og så slå ned på de bøger, der findes omindbundet i kalveskind, er der fundet frem til fem bind med noget nær sikker Thott-proveniens. Og da disse viste sig at være hinanden meget lig, har det derefter har været en smal sag at finde bind frem med de samme karakteristika ved at foretage nogle stikprøver blandt kalveskinsbindsbøger, hvis Thott-proveniens er mindre veldokumenteret. Af yderligere tyve inkunabelbestillinger viste de femten sig at føre frem til bind udført på samme måde som Strängnäs-eksemplarerne, og dertil kommer i tilgift inkunabel nr. 878, som af andre grunde blev taget i øjesyn omtrent samtidig. Den hører til samme bindgruppe, men er ikke tilagt Thott-proveniens af Madsen. Heldigt for arbejdstesen viser et eftersyn, at han har overset titlen i Thott-katalogen (*kat. Thott VII*, fol. nr. 2116). Bindet er et Thott-bind som de andre, og fjernelsen af den lille sten, Madsen havde lagt på vejen, demonstrerer forsåvidt den i og for sig indlysende betydning af bindundersøgelser, når det gælder opklaring af usikre provenienser.

Bindene er alle i foliostørrelse og ser sådan ud:

Bindmaterialet er af lyst brunt kalveskind i solid udførelse. Overfladevirkningen fremhæves af, at bindsiderne (permerne) blot er dekoreret med enten en blindtrykt yderbort eller en fint ornamenteret streg i forgyldning; dog er bogbinderen faldet for fristelsen til at stemple et lille blindtrykt ornament midt på permen af nr. 975. Bindkanterne, der ofte rager ret langt frem fra bogblokken, er forsynet med en

¹¹ Victor Madsen: Strängnäs-Dubletter i Det kongelige Bibliotek i København, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* XI, Uppsala 1924, s. 89-111.

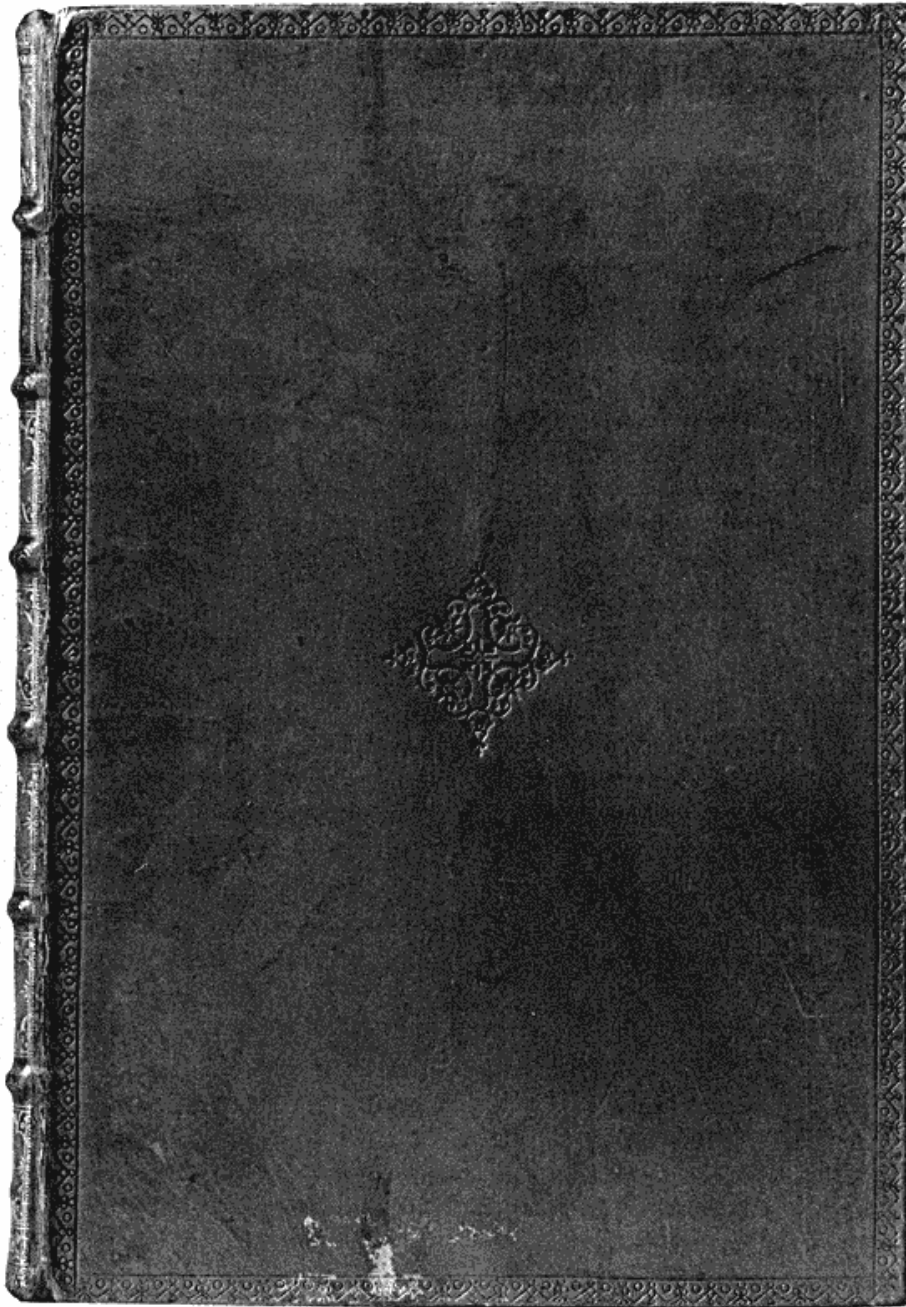

Fig. 1. Bind om inkunabel nr. 975 fol. Thotts 'engelskbind' er som regel kun med blindtrykte eller forgyldte rammer, men dette bind vises, fordi det lille ekstra blindtrykte ornament på midten eventuelt kan bidrage til en identificering af bogbinderen.

forgylt ornamentstreg eller -bort, noget ekstravagant også nederste kant. Snittene er farvet røde, og forsatsbladene udgøres af ensartet marmorert papir udført i stormønstret og flerfarvet bakkemarmor med rødt og blå som hovedfarver.¹² Udsmykningen af rygfelterne består af forgyltde ornamentter i varieret udformning, men i flere tilfælde går samme stempel går igen, f.eks. ét og samme på ryggen af nr. 975, 1240, 3590 og 3844, et andet på nr. 745 og 1294. Titelfelterne er farvet røde eller gule. Desuden bærer sytten af de enogtyve bind nedenunder titelfeltet et sort eller mørkegrønt felt med bogens trykår og, når der er god plads, tillige trykkested og / eller bogtrykkernavn (nr. 398 og 2362). Manglende trykårsfelt skyldes i et enkelt tilfælde, at bogen er uden trykår (nr. 1439). I andre tre har det måske voldt kvaler at finde det, da trykåret jo i de fleste inkunabler gemmer sig i teksten på bogens sidste side, men den bedste forklaring er nok, at Thott simpelthen har forsømt at give bogbinderen de fornødne anvisninger. Problemet med et manglende trykår er nemlig flere gange blevet løst ved, at han har ladet bogbinderen stemple betegnelsen „Ældgammel udgave“ på ryggen. Formuleringen var naturligvis på latin: „Ant. Edi.“ står der på ryggen af nr. 1294, „Ed. Antiq.“ på nr. 745 og 753.

Hovedvariationerne bindene imellem fremgår af oversigten s. 74, hvor „Ed. Antiq.“ o.lign. er regnet som trykårsangivelse.

Om der findes nogen betegnelse for denne stil eller bindtype er jeg uden noget som helst kendskab til. Bindtypen findes ikke beskrevet i Sofus Larsens og Anker Kysters standardværk om de danske bogbind fra 1700-tallet, hvor udvalget naturligt nok samler sig om mere kunstfærdige bindudsmykninger.¹³ I Thott-katalogens terminologi kaldes bind i denne stil engelskbind,¹⁴ hvad der ellers normalt betyder spejlbind, og det er de jo i hvert fald ikke. Men den enkle bindsidedekoration minder ganske rigtig meget om de hyppigt forekommende kalveskinsbind, der findes om engelske bøger fra 16-1700-tallet, så helt af vejen er stilbetegnelsen engelskbind ikke. Af mangel på bedre følges

¹² Dette almindeligt forekommende mønster i bakkemarmor er afbildet i *Bogvennen* 1928, s. 74 forneden.

¹³ Sofus Larsen & Anker Kyster: *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780*, Kbh. 1930.

¹⁴ Oplyses om Luthers nedertyske bibeloversættelse, trykt i to bind Wittenberg 1569 fol. = *kat. Thott* I, 1 s. 17 nr. 375-76. Eksemplaret er indbundet i samme stil som de nævnte inkunabler og blev købt til Det kongelige Bibliotek på auktionen, se nedenfor om et eksemplar af auktionskatalogen med tilskrevne købere.

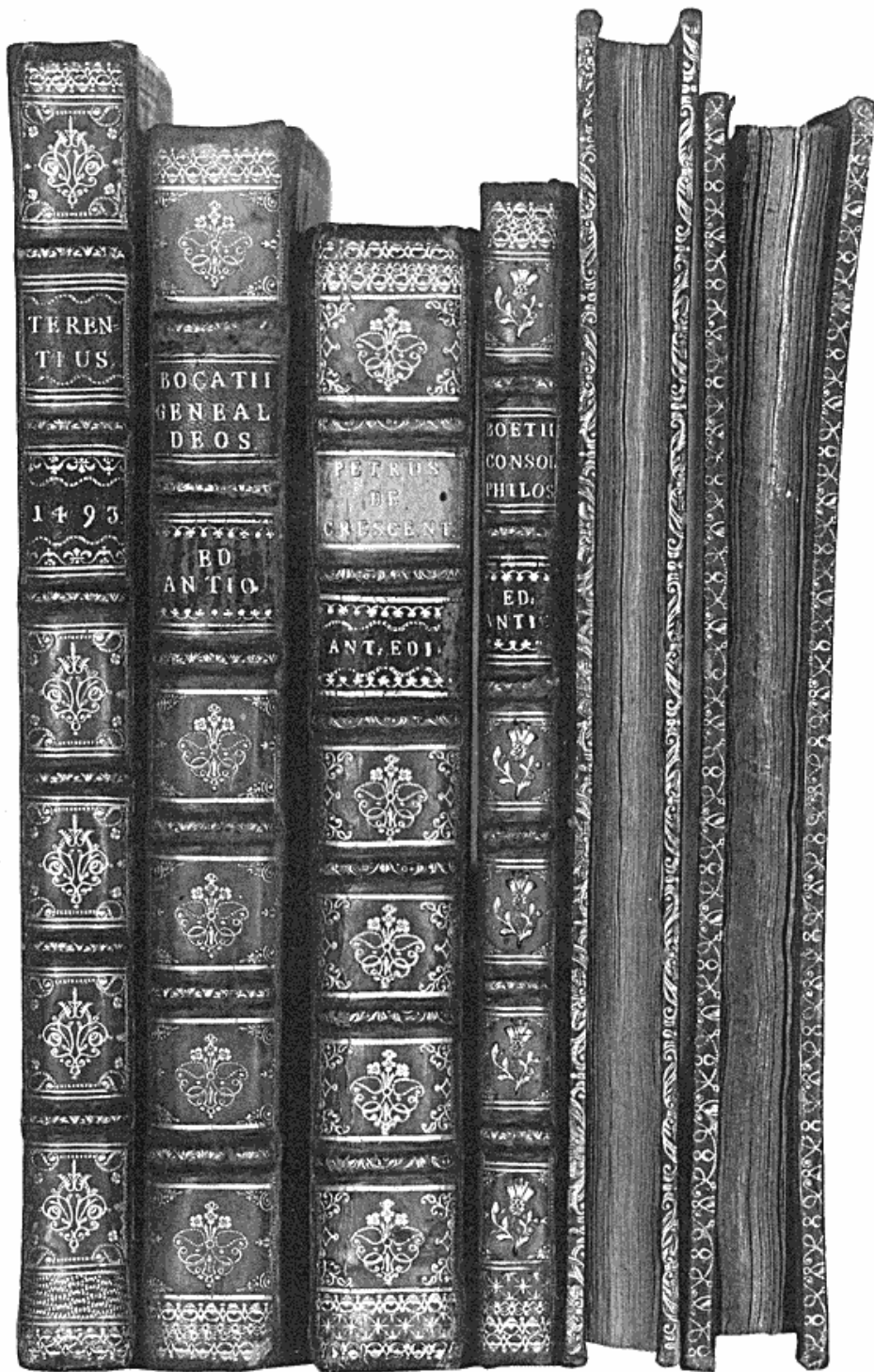

Fig. 2. Fire bindrygge på 'engelskbind' fra inkunabelnr. 3844, 745, 1294 og 753, samt to eksempler på kantforgyldningen fra nr. 3590 og 1240. Alle er i folioformat.

Oversigt over 21 Thott-inkunabler i 'engelskbind' (inkunabelnumrene i kolonnen yderst til venstre)

Med titel	Rygfelter	Permer		Ældre proveniens
	Med trykår	Blindtrykt bort	Forgylt streg	
398 rødt	grønt		ja	1
685 rødt	grønt		ja	2
745 rødt	sort**	ja		1
753 rødt	sort	ja		1
830 rødt	grønt		ja	2
878 gult	sort	ja		1
881 gult	sort	ja		1
975 rødt	intet*	ja		1
1240 rødt	intet*	ja		1
1294 rødt	sort**	ja		1
1415 gult	intet	ja		1
1439 rødt	intet (u.å.)	ja		1
1545 rødt	grønt		ja	2
2113 gult	grønt		ja	1
2362 rødt	grønt		ja	2
3042 rødt	sort	ja		1
3527 rødt	sort	ja		1
3590 rødt	sort*	ja		1
3753 gult	sort	ja		1
3844 rødt	sort*	ja		1
4164 rødt	grønt	ja		2

Ældre proveniens: 1 = Ingen proveniensmærker

Ældre proveniens: 2 = Domkirkebiblioteket i Strängnäs

* Samme stempel (type 1) i rygornamenteringen

** Samme stempel (type 2) i rygornamenteringen

katalogens eksempel, så bindgruppen her betegnes som *engelskbind* til forskel fra bindene, der præsenteres i det følgende.

Om bindenes datering er at tilføje, at Strängnäs-bøgerne ankom med skib til København maj 1766,¹⁵ hvorved de fem bind, Thott lod omindbinde, lader sig datere til 1766 eller senere, mens de øvrige bind kan være fra både før og efter dette år.

¹⁵ *Breve fra Jacob Langebek*, udg. ved Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1895, s. 418.

Spejlbindene

I næste runde vælges et bredere grundlag for undersøgelsen. Ca. 30 af de inkunabler, der ifølge Madsen har Thott-proveniens, er i danske *spejlbind*, og da engelskbind i betydningen spejlbind er en jævnlig forekommende bindbetegnelse gennem hele Thottkatalogen, kan der ikke være tvivl om, at Thott også har ladet sin bogbinder – eller vel rettere sine bogbindere – arbejde med denne type, som var dominerende i Danmark i hele hans bogsamlertid. Men hvad inkunabelspejlbindene angår foreligger der ikke noget fast holdepunkt à la Strängnäsbindene, og stikprøver blandt inkunabelspejlbindene med angivelig Thott-proveniens er derfor suppleret med stikprøver foretaget blandt Thott-katalogens bestand af nyere bøger. Bindhistorikeren Karsten Christensen har mindet mig om, at der i det tidligere universitetsbibliotek i Fiolstræde findes et eksemplar af katalogen med tilskrevne oplysninger om købere og priser, hvoraf det bl.a. fremgår hvilke bøger der blev købt til henholdsvis Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket. Dvs. det er muligt at finde frem til bevarede eksemplarer med Thott-proveniens i de to samlinger, som ifølge katalogen er karakteriseret ved at være i spejlbind. Af Det kongelige Biblioteks arkiv fremgår kun, hvad der blev købt til biblioteket på auktionen over Thott-katalogens bind 4 med den filologiske litteratur, det første bind der kom til salg (registreret i protokol med arkivsignaturen F 2 s. 1-57).

Når et spejlbind er fundet ad denne vej, vil det altså med stor sandsynlighed være identisk med Thotts eksemplar, hvorimod der stadig må gælde forbeholdet, at det principielt er usikkert, om Thott har købt den pågældende bog fra en samtidig bogsamlers bibliotek. Men en vis ensartethed i udførelsen kunne tænkes at gøre sig gældende, og usikkerheden kan reduceres ved at slå ned på bogtitler fra Thotts egen tid. Jo nyere en bog har været, desto mere sandsynligt må det være, at bogen ikke er købt på auktion, men anskaffet som ny af Thott og bindet dermed udført på hans bestilling. Formentlig som følge af den omtalte pukkel af uindbundne bøger, som Thotts accessionstempo skaffede ham på halsen, rummer katalogen kun få indbundne bøger med trykår efter ca. 1775, og stikprøverne blandt katalogens bøger i spejlbind er derfor foretaget mellem bøger trykt i perioden ca. 1750-75.

Først inkunabelbindene. Fjorten af femten bestillinger viste sig at føre frem til sandsynlige Thott-spejlbind, alle med bindsidekorationen

i blindtryk og rygudsmykningen i guldtryk.¹⁶ Et afgørende træk genkendes fra engelskbindene: de har et felt med trykår på ryggen, når trykår findes, eller når bogryggen ikke er for smal til at rumme titel og trykår overhovedet. Et trykårsfelt var ganske åbenbart noget, Thott lagde vægt på, når bogen var et tidligt tryk, og skal man tro en skildring af biblioteket fra ca. 1775, hænger det sammen med, at han havde de gamle trykudgaver fra 1400-tallet opstillet kronologisk efter trykår under de byer og lande, de var trykt i: „Her er der ovenover hver reol anbragt et skilt, som bærer navnet på den by, hvor disse førsteudgaver er blevet trykt. Og på hver reol finder man i en bestemt, kronologisk rækkefølge de forskellige udgaver af gejstlige og verdslige værker fra 1400-tallet, som på forskellige tidspunkter er blevet udarbejdet i Mainz, i Rom, i Venedig og i andre byer i Italien og nord for Alperne, på en sådan måde, at enhver, ved hjælp af en i den grad sjælden og værdifuld samling, med største lethed ville kunne fremlægge den første nøjagtige, historiske oversigt over førsteudgaver, som man kunne forestille sig.“¹⁷ I 1700-tallets danske biblioteksverden forekommer trykåret vistnok ellers kun nogenlunde konsekvent sat på ryggen af inkunabler indbundet for grev Danneskiold i 1720erne og Det kongelige Bibliotek i 1740erne. Disse bind var ligeledes spejlbind, men kan ikke forveksles med Thott-spejlbindene, fordi de er stemplet med henholdsvis Danneskiolds mærke, den forgyldte svane, på permen og Christian VI's kronede monogram på ryggen.

Afvigende fra engelskbindene har Thotts inkunabler i spejlbind såvel titel- som trykårsfeltet ufarvet. Der er bind af den ældre lidt strenge type med spejlmidten i firkant, og der er bind af den yngre type med svajede konturer i forskellige variationer, den type der slog igennem ved midten af århundredet. For Thott-bindenes vedkommende nok nydeligt og gedigent udført, men uden de store ekscesser i udsmykningen. Skulle et enkelt fremhæves, bliver det nr. 1292, der foruden spejlbindets sædvanlige borter og hjørneornamenter har blindtrykte ornamenten i det mellemste felt og feltet uden om dette.

På grundlag af auktionskatalogen er i næste omgang rekvireret et lignende antal udenlandske bogtryk dateret mellem 1750 og 1775, ifølge katalogens bindbetegnelser i spejlbind og ifølge købertilskrif-

¹⁶ Ink. nr. 156, 165, 573, 735, 1162, 1262, 1292, 1316, 1332, 1405, 1649, 2719, 2969 og 3398 (i formaterne 4to eller folio).

¹⁷ Marianne Alenius: Italieneren Bianchi skriver om dansk kultur i 1700-tallet, *Magasin fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket I*, I:1-2 1986, s. 14.

terne erhvervet til Det kongelige Bibliotek eller Universitetsbiblioteket. Med andre ord med god garanti for at stamme fra Thotts bibliotek og, da de med overvejende sandsynlighed er blevet erhvervet som nye, antagelig også indbundet for hans regning. Disse bind om bøger af nyere dato viser sig ikke at have noget trykårsfelt og frembyder næppe heller særlige karakteristika.¹⁸ De er alle i den mere eller mindre svajede rokokostil, og dekorationen er varieret på nogle af de talrige måder, spejlbindsteknikken gav mulighed for, så kun bøger i flere dele har helt ens bind. Atter gode og nydelige bind, uden at udstyret kan kaldes bemærkelsesværdigt.

Inkunabelbindene såvel som bindene om bøgerne fra efter 1750 har forsatspapir marmorert i bakke- eller kammarmor og snittet marmorert eller stænket med røde og blågrønne prikker. Et enkelt bind er afvigende forsynet med forsatspapir i kattuntryk, men da bogen er noget så specielt som en vejledning i fransk sprog udgivet på portugisisk i Porto 1771, kan der næppe være tale om nogen anden bog end eksemplaret registreret i Thott-katalogen.¹⁹ Noget spejlbind i en karakteristisk Thottstil har stikprøverne så vidt ses ikke afsløret, men ved et nærmere studium af de anvendte stempler m.v. vil det formentlig være muligt for en bogbindshistoriker at indkredse den eller de bogbindere, der har været mestre for dem.²⁰ Her skal kun gives et enkelt bidrag til spørgsmålet.

Under gennembladringen af katalogen for at finde spejlbind vakt nysgerrigheden i forbifarten af en foliant fra 1740, fordi dens spejlbind stod betegnet som nitidt. Den var blevet købt til Det kongelige Bibliotek, og bestilt frem og taget i øjesyn er der ganske rigtig tale om

¹⁸ I det tidligere universitetsbibliotek f.eks.: J.G. Palm: *Historie der deutschen Bibel-Übersetzung*, Halle 1772 4to = *kat. Thott* I,1 s. 109 nr. 2430; *Danziger Berichte* I-III, Leipzig 1771-73 8vo = *kat. Thott* I,1 s. 246 nr. 5215-17; senere overført fra dette til Det kongelige Bibliotek Joh. Melchior Goetze: *Versuch einer Historie*, Halle 1775 4to = *kat. Thott* I,1 s. 109 nr. 2431. – I Det kongelige Bibliotek f.eks.: *Biblia sacra quadrilingua Veteris Testamenti* I-II, Leipzig 1750-51 fol. = *kat. Thott* I,1 s. 2 nr. 39-40; Lucas Holstenius: *Codex regularum monasticarum* etc. I-VI, Augsburg 1759 fol. = *kat. Thott* VI s. 16 nr. 408-13; *Sammlung der Preiss- und einiger anderen Schriften*, Berlin 1750 4to = *kat. Thott* V,2 s. 128 nr. 14245; *Die entlarvten Wölfe*, u.st. 1761 4to = *kat. Thott* VI s. 78 nr. 1706; *Abrégé de l'histoire ecclésiastique par Mr. Formey* I-II, Amsterdam 1763 8vo = *kat. Thott* VI s. 134 nr. 2677-78; *Neue Schauspiele ... zu Wien* I-X, Pressburg 1771-74 8vo = *kat. Thott* IV s. 518 nr. 6746-55.

¹⁹ F.C. Durand: *O mestre francez*, Porto 1771 4to = *kat. Thott* IV s. 234 nr. 2721.

²⁰ Spørgsmålet vil blive taget op i Ingrid Ilsøes løbende bogbindsstudier.

et smukt bind, men det adskiller sig nu i så henseende ikke synderligt fra de øvrige.²¹ Derimod er ryggen udsmykket med et karakteristisk ornament, som også findes på en inkunabel i bindgruppen med engelskbind (nr. 398), omend dér i lidt større størrelse. Senere har Ingrid Ilsøe fremdraget endnu et par Thott-engelskbind med dette ornament på ryggen, det ene (nr. 285) iøvrigt med en ekstra blindtrykt ornamentering midt på permerne bestående af såkaldte vuggegænger (af form som gængerne på en vugge eller gyngestol).²² Rygornamentet består af et hjerte garneret med blomster, hvorover svæver en stiliseret krone. Kronen har fem takker, hvad der er normen for en dansk grevekrone, og det er unægtelig fristende deri at se en mulighed for, at stemplerne med dette ornament er blevet fremstillet til brug for rygdusmykningen af Thotts bøger. Men det kan ikke være tilfældet, for Thott blev først forlenet med grevetitlen 1767, og ornamentet må være omkring tyve år ældre eller mere, idet det viser sig også at forekomme på ryggen af nogle spejlbind med Thotts bogsamlerskollega Niels Foss' rævemærke foroven og hans spejlmonogram forneden.²³ Da Foss døde 1751, har det pågældende stempel med sikkerhed været i anvendelse ca. 1740-50 og er måske endda blevet fremstillet med hans bøger for øje. Niels Foss lod en mængde bøger indbinde i gode og i dag velbevarede spejlbind, og kroneornamentet passer fint som rygprydelse oven over spejlmonogrammet, som han uvist med hvilken hjemmel lod slutte foroven med en (iøvrigt syvtakket) krone.

Ornamentet er afbildet i Larsen og Kyster fra et bind, der ligeledes kan føres tilbage til Thotts bibliotek, og det tilskrives her bogbinderfamilien *Boppenhausen*.²⁴ Larsen og Kysters tilskrivninger virker ikke alle lige overbevisende, men Ingrid Ilsøe har ovenfor s. 56 godtgjort, at tilskrivningen efter alt at dømme er korrekt og gengiver ornamentet

²¹ G.S. Treuer: *Geschlechts-Historie der Herren von Münchhausen*, Göttingen 1740 fol. = *kat. Thott V*, 1 s. 273 nr. 5177.

²² Inkunabel nr. 285 der er indbundet med nr. 287 og sandsynligvis = *kat. Thott VII* s. 113 nr. 2315 (proveniensen oversat af Victor Madsen) og en folioudgave af Livius trykt i Milano 1505, sandsynligvis = *kat. Thott VII* s. 111 nr. 2277.

²³ Eksempler er fremdraget af Ingrid Ilsøe ovenfor s. 51 og 57.

²⁴ Larsen & Kyster (note 13) plate XCIV fig. 7, ifølge kildehenvisning s. 40 afbildet fra G.W. Wedelius: *Centuria exercitationum medico-phil.*, Jena 1702 4to, vistnok = *kat. Thott III*, 1 s. 351 nr. 3798, købt til Det kongelige Bibliotek og senere overført til Universitetsbiblioteket, nu Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek.

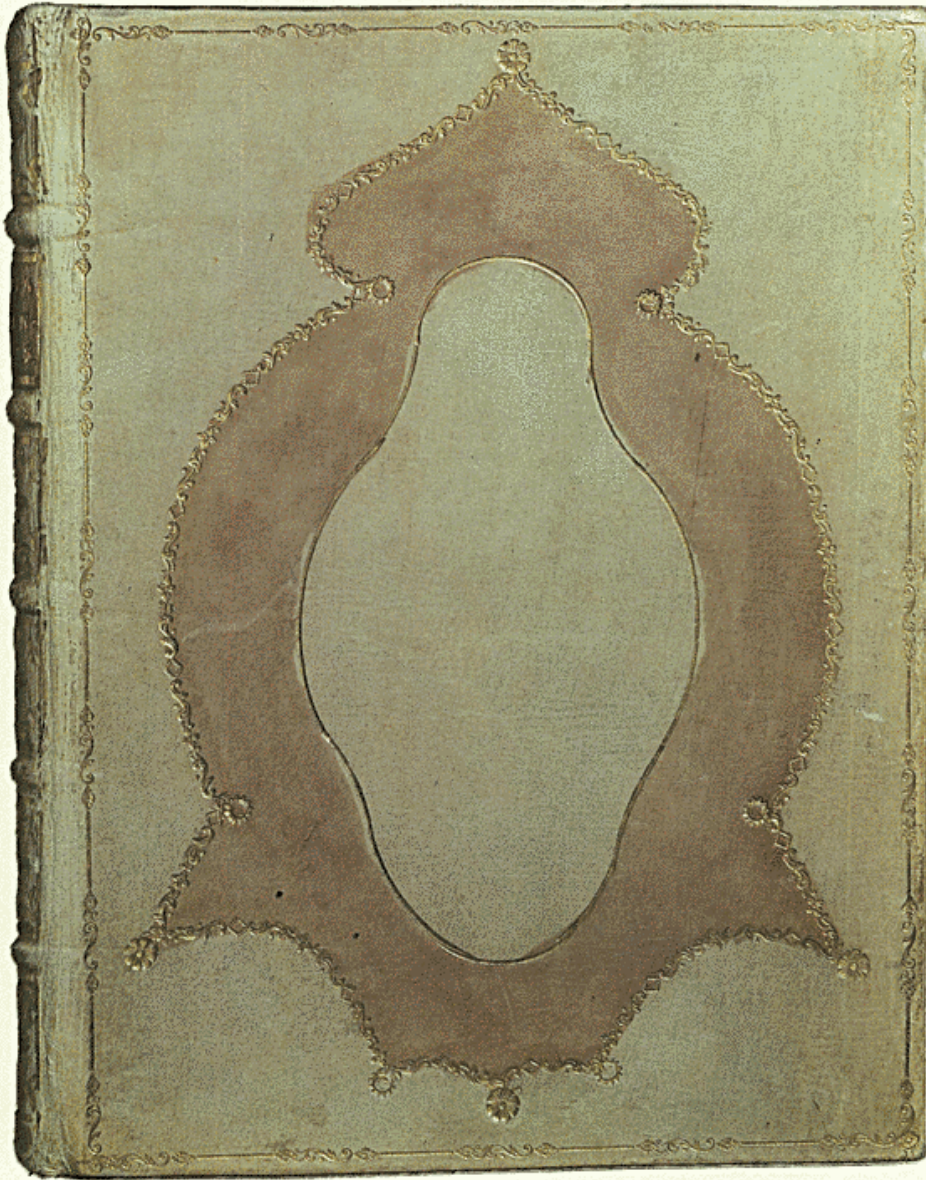

Fig. 3. Pergamentspejlbind om inkunabel nr. 2923 4to.

i mindre størrelse på fig. 29 s. 54. Boppenhausenfamilien og dens mulige arvtager efter Jacob Wilhelm Boppenhausens død 1761 har følgelig været mestre for bind i både engelskbinds- og spejlbindsgruppen – og højst sandsynligt adskilligt flere end blot dem, hvorpå kroornamentet forekommer.

Pergamentspejlbindene

Til grupperne med engelskbind og spejlbind udført for Thott kan føjes en tredje, mere særpræget eller kuriøs gruppe. Seks af Thottinkunablerne har Victor Madsen betegnet som indbundet i *spejlbind af pergament*, en lidet udbredt type som ingen adspurgt har vist sig at være bekendt med. Atter via nogle strejftog i Thott-katalogen er der fundet yderligere et par stykker, som katalogen har registreret med betegnelsen „nitidt pergamentbind“, en rummelig betegnelse der i andre tilfælde blot viser frem til pergamentbind uden megen anden stads end lidt forgyldning på ryggen. Det ene eksemplar blev købt til Det kongelige Bibliotek, det andet til Universitetsbiblioteket, og der opbevares de stadig.

De foreløbig otte eller rettere ni pergamentspejlbind, da den ene af inkunablerne omfatter to bind, er indbundet i hvidt pergament i god og kraftig kvalitet. Påtrykte borter deler permerne i tre felter, hvoraf det ene er bemalet med vandfarve. De falder i to grupper:

- (1) Tre bind er dekoreret i rundbueform og med det mellemste felt malet med rød vandfarve. Inkunabel nr. 2923 (i kvart) er i udpræget rokokostil og særlig flot udstyret med forgyldning af de smalle borter, hvori er præget fire rosetter. De øvrige to, begge små folianter trykt ca. 1530, har identisk udsmykning med borter i blindtryk, uden om det hvide midterfelt en bred bort og yderst i det bemalede felt en lidt smallere bort sammensat af vuggægængornamenter. Alle tre rygge er med forgyldt ornamentering og forsynet med et rødbrunt titelfelt. Fravær af trykårsfelt på inkunabelryggen skyldes, at bogen er uden trykårs. Snittene er røde, kanterne med forgyldt bort.²⁵

²⁵ Dekoreret med rød farve: Ink. nr. 2923 4to og ligeledes i Det kongelige Bibliotek Beatus Rhenanus: *Germanicarum libri tres*, Basel 1531 fol. = *kat. Thott V*, 1 s. 213 nr. 4470; i det tidligere universitetsbibliotek Robertus Monachus: *Bellum christianorum principum, praecipue Gallorum, contra Saracenos*, Basel 1533 fol. = *kat. Thott V*, 1 s. 71 nr. 2317.

- (2) De øvrige seks bind, alle inkunabler i foliostørrelse, er fuldstændig ens med et firkantet midterfelt malet i en changering af farverne blå, lilla og mørkegrønt, så feltet modsvarer midterfeltet på spejlbind, hvis midterfelt består af en skindmarmorering. Borten omkring midterfeltet er bred og forgyldt. Også rygornamentene er forgyldte, og foruden rødbrune rygfelter er der påklæbet trykårsfelter i blå farve. Snittene er marmoreret, kanterne med forgyldt bort.²⁶

Hovedindtrykket er en lidt primitiv, men festlig pragt, der har virket oplivende blandt skindbindenes brune farvetoner. Efter at bindene var fundet og beskrevet, opdagedes det, at Sofus Larsen og Anker Kyster tidligere har fremdraget et af foliobindene med rød farvedekoration – det bind der befinder sig i Universitetsbiblioteket, som udgjorde arbejdsmarken for Larsens undersøgelser. Larsen og Kyster anser bindet for dansk arbejde, og at de desuden mener at kunne udpege mesteren som ingen ringere end en fremtrædende bogbinder som *J.T. Wilhelmi*, der havde eget firma 1741-98, gør jo ikke den lille fornøjelige bindgruppe mindre spændende.²⁷ Er tilskrivningen rigtig, kommer den også til at gælde gruppen med det firkantede blå-lilla-grønne felt, for foruden fællestræk som de rødbrune titelfelter og den omstændighed, at bindene i begge grupper har forgyldt kant hele vejen rundt, er den blindtrykte inderbort på de to foliobind i gruppe 1 den samme som borten, der er forgyldt i gruppe 2. At snitfarven er forskellig skyldes naturligvis ren farveæstetik: til de rødfarvede bind hørte en rød snitfarve, mens en marmorering matcher bedre med det blå-lilla-grønne felt. Når det iøvrigt fastholdes, at alle de pågældende titler findes i Thott-katalogen – de to der er trykt efter 1500 med katalogbeskrivelsen „nitidt pergamentbind“ – og når det fremgår, at det for de Thottske inkunabler karakteristiske trykårsfelt forekommer på samtlige inkunabelbind, hvor trykårs findes oplyst, anser jeg det for rimeligt sikkert, at disse såkaldte pergamentspejlbind er blevet indbundet for Thott.

²⁶ Dekoreret med blå-lilla-grøn farve: Ink. nr. 2968, 3303, 3327 (to bind), 3857 og 3859, alle i fol. For nr. 2968 har Victor Madsen ikke angivet Thott-proveniensen, men det er ganske sikkert den pågældende udgave, som anføres i *kat. Thott VII*, fol. nr. 2142.

²⁷ Larsen & Kyster (note 13), plate LXXVI (med forkert trykårs 1523 for 1533).

Fig. 4. Pergamentspejlbind om inkunabel nr. 3327 fol.

Noget desorienterende har Victor Madsen valgt at betegne et af inkunabelbindene (nr. 3303) som „hollandsk“ pergamentspejlbind, men det går måske på typen, ikke på herkomsten, og svarer således til, at Larsen og Kyster kalder det bind, de har beskrevet, for „so-called Dutch binding“. Det betyder åbenbart, at pergamentbind udsmykket på disse måder kendes fra Nederlandene, hvor bind af pergament overhovedet var meget anvendt som bl.a. forlagsbind. Dette illustreres vist meget godt af en lille bindhistorisk note, nemlig at der i auktionkatalogen over Bartholomæus Deichmanns bibliotek fra 1732 skelnes mellem tre bindtyper: franskbinding, engelskbinding og hollandske binding.²⁸ Den sidste bindingstype, „ligamen belgicum“, er simpelthen identisk med pergamentbind af typen med et blindtrykt eller forgyldt ornament på permerne og eventuelt et titelfelt på ryggen, også kaldt hornbinding. Analogt hermed er vel et pergamentbind med bemaling i spejlbinds-facon blevet til et hollandsk spejlbind.

En sidste gruppe: de blåsorte og nogle røde maroquinbinding

Ved den tidligere nævnte optælling af inkunabler med angivelig Thottproveniens, der er indbundet i maroquin, udskilte sig nogle ved at være ikke i rødt, men i blå maroquin, dvs. ved et eftersyn nærmest blåsort maroquin. Af dem anfører Madsen tretten, der bortset fra en enkelt angiveligt er uden proveniensmærker, hvortil kommer endnu en, hvis farve Madsen har glemt at oplyse (nr. 4090). Et af bindingene, det eneste i kvartformat (nr. 1587), adskiller sig fra de øvrige ved, at permerne er ornamenteret med nogle enkle stregborter med hjørneornamenter i forgyldning, samt ved at snittet er forgyldt. Dette binding ses der her bort fra. De øvrige tretten er stilmæssigt nært beslægtede med en forgyldt udsmykning bestående af borter, anvendelse af vuggestempler i mønstre på permer eller ryg og forgyldte kanter. Permerne er på sædvanlig måde dekoreret med et midterfelt omgivet af to borter og hjørneornamenter. Efter udformningen af midterfeltets dekoration fordeler de sig på tre grupper:

²⁸ *Catalogus Bibliothecæ Deichmannianæ, Christianiæ* (katalog over auktion afholdt i København 1732). Jvf. Fr. Rostgaards karakteristik 1718 af bøgerne i Christian Reitzers bibliotek som værende indbundet „i Franske, eller Engelske, eller de saa kaldede Hollandske Hornbinding“, Chr. Bruun: *Frederik Rostgaard og hans Samtid II*, Kbh. 1871, s. 85.

- (1) Midterdekorationen er en nærmest rhombe-formet, tæt forgyldt komposition, hvori indgår nogle vuggegænger, men både denne og rammeborterne er forskellige på de kun to bind, det drejer sig om (nr. 1517 og 1665). At vuggegængerne er mindre fremtrædende og udfyldt med forgyldning, adskiller gruppen fra gruppe 2-3, hvor gængerne rummer et tomt felt. Forsatspapir og snit er marmoreret.
- (2) Midterdekorationen udgøres af en høj, aflang komposition sammensat af ti vuggegænger, hvis midterfelt er uden forgyldning, og omgivet af tolv rosetter (nr. 982, 2666 og 3372). De har alle forsats af hvidt, ufarvet papir, nr. 982 og 2666 har ufarvet snit, mens snittet på nr. 3372 er marmoreret.
- (3) Midterdekorationen udgøres af forskellige, nærmest rhombe-formede kompositioner domineret af talrige vuggegænger, hvis midterfelt er uden forgyldning (nr. 283:1, 331, 2477, 2669, 3288, 3967, 4061 og 4090). Dekoreringen af nr. 2477 og 4090 er fuldstændig ens. Nr. 4061 har ufarvet forsats, mens resten har forsatter af marmoreret papir, til dels i en glittet udførelse, der måske er af nyere dato og altså senere indsat.

Mens *gruppe 2-3* har så mange fællestræk, at de godt kan skyldes samme bogbinder, tør det samme ikke hævdes for de to bind i *gruppe 1*, hvoraf Madsen betegner bindet om nr. 1665 som engelsk og henfører det til Robert Harleys bibliotek. Men bogen er faktisk uden nogetsomhelst proveniensmærke, som peger på Harleys samling, så Madsen må have forvekslet den med en anden eller har blot angivet en personlig formodning om proveniensen.²⁹ Fælles for alle grupper er dog et påklæbet titelfelt af skind i rødlig farve, hvor der neden under titlen er stemplet bogens trykår, såfremt der er plads hertil (det er der ikke på den smalle ryg af nr. 2477), og forudsat at bogen overhovedet har trykår (det har nr. 331 ikke). Rygdekorationerne er varieret på mange måder i forbindelse med to hovedmotiver: seks bind har vuggegænger i rygfelterne (nr. 283, 1517, 1665, 2669, 2477, 3288 og 4090), seks er

²⁹ Sikre tegn på en bogs Harley-proveniens er, at hjørnet af et forsatsblad er klippet af, vistnok for at fjerne Harley-navnet, og/eller at der på et af forsatsbladene står skrevet en pris med blyant hidrørende fra bibliotekets salg 1743-45 gennem boghandler Thomas Osborne i London. Prisen er ikke som undertiden anført den pris, bogen har kostet, men mindsteprisen bogen ville blive solgt for på Osbornes auktion over biblioteket (auktionskatalogens titel citeres i note 34).

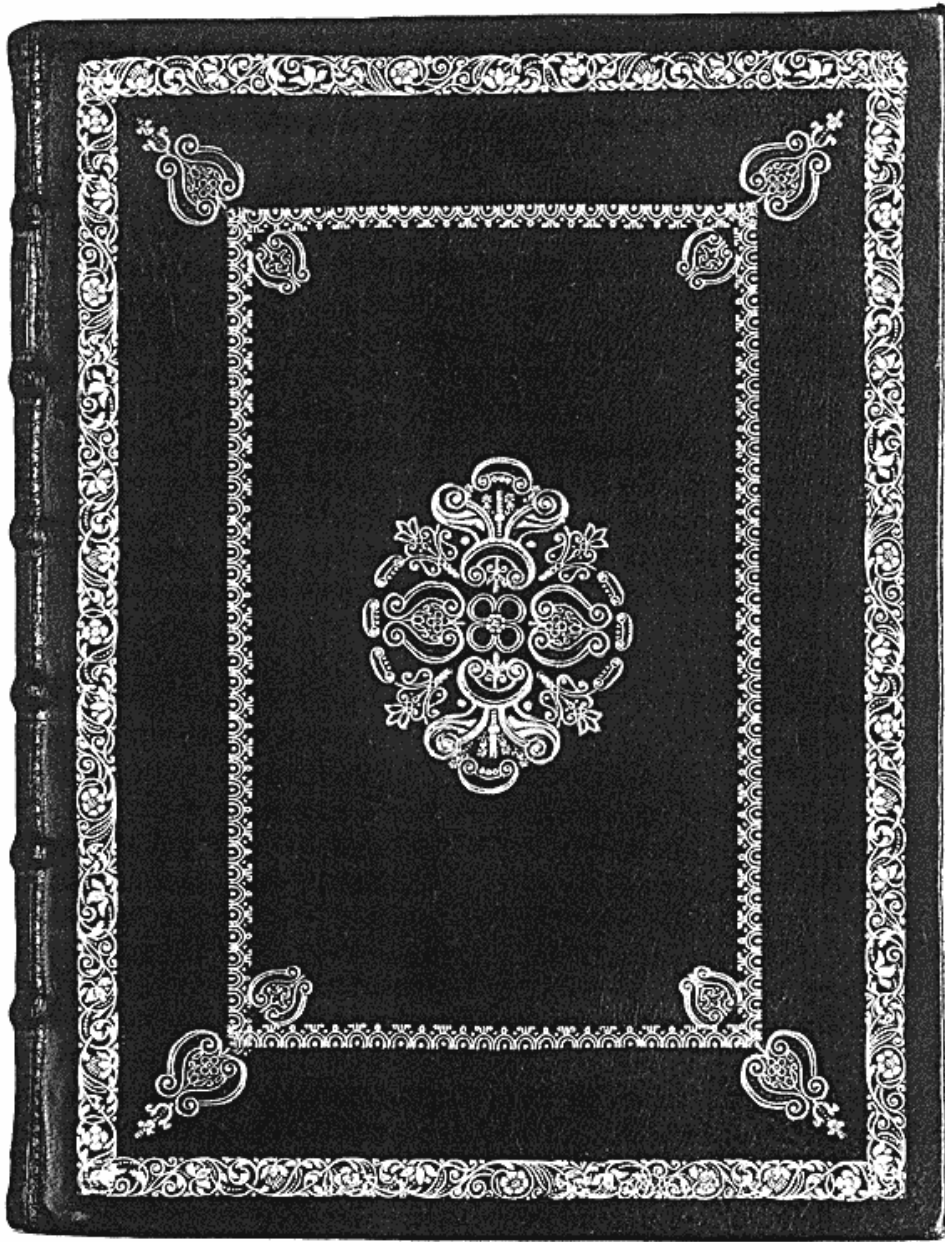

Fig. 5. Bind i blåsort maroquin om inkunabel nr. 331 fol.

udmykket midt i felterne med en rosette bestående af seks blade (nr. 982, 2666, 3372, 3967 og 4061), mens et er uden nogen af delene (nr. 331). Hvad angår variationen af borter omkring midterdekorationen henvises til oversigten s. 88.

Oprindeligt var undersøgelsen begrænset til maroquinbindene i blå-sort farve, men da forskningsbibliotekar Ruth Bentzen ved at ekspedere de løbende bestillinger fra Det kongelige Biblioteks boks blev klar over, hvad sagen gik ud på, lagde hun en dag et bind af rødt maroquin på bordet, der var udsmykket på samme måde som de blå-sortede bind, ligeledes en inkunabel med angiveligt Thott-proveniens (nr. 983) og af udseende meget lig nr. 3967 og 4061. Midterfeltets komposition af vuggæganger er aflang som i gruppe 2, men sammensat af 24 gænger er den meget større og lader sig bedst indrangere under gruppe 3. Derefter er der blandt de røde maroquinbind med Thott-proveniens fremfundet yderligere et par stykker af interesse, nr. 2787 i fol. og nr. 4419 i kvart.

Nr. 4419 afviger fra de øvrige ved at have forfatterens efternavn og forkortet titel trykt i guld foran på bindet, henholdvis over og under midterdekorationen, der er af samme type som beskrevet under gruppe 2. På samme måde er et rødt maroquinbind udsmykket, der sidder om kvartudgaven af Guill. Postellus: *De Universitate liber*, Paris 1563, i et eksemplar, der på Thotts auktion blev købt til Universitetsbiblioteket og nu befinder sig i Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek.³⁰ Da begge bindene er dekoreret med rammeborter, som også forekommer på de tidligere beskrevne bind, stammer de formentlig fra samme værksted og rubriceres her som *gruppe 4*.

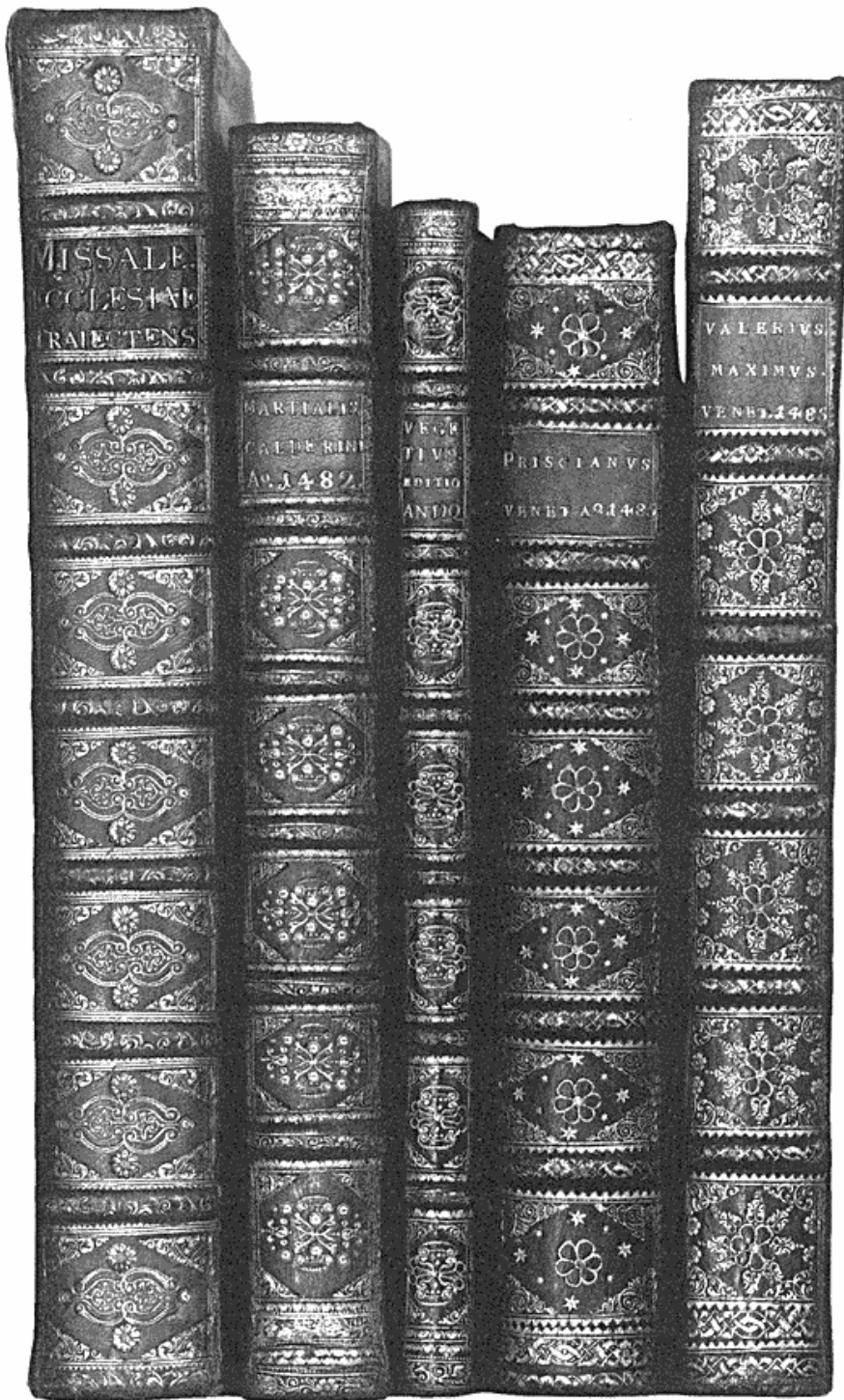
De forskellige kryds af elementer i udsmykningen, der forekommer mellem bindene i gruppe 2-4, belyses af den skematiske oversigt s. 88.

Antallet af disse maroquinbind med angiveligt Thott-proveniens er efterhånden blevet så tilpas stort, at Thott med rimelighed kan formodes at være fællesnævneren: alle titlerne forekommer i Thott-katalogen, alle eksemplarerne er uden proveniensmærker, der peger i

³⁰ Afbildet af Sofus Larsen i *Skønvirke X*, 1924, s. 123 og = *kat. Thott V*, 1 s 441 nr. 7327 med tilføjelsen: „c. rubr. d. splendid.“. dvs. splendidt rødt skindbind med forgyldning.

På modstående side: Fig. 6. Fem bindrygge på maroquinbind fra inkunabel nr. 2787, 2669, 4090, 3372 og 4061. Alle er i folioformat.

Oversigt over nogle Thott-inkunabler i blåsort og rødt maroquin (inkunabelnumrene i kolonnen yderst til venstre)

	Far- ve	Rammebort Inderbort	på perm Yderbort	Rygfelter med Vuggegænger	Rosette	Forsats Hvid	Marmoreret
<i>Gr. 2:</i>							
982	blå	5	4		x	x	
2666	blå	5	4		x	x	
3372	blå	5	4		x	x	
<i>Gr. 3:</i>							
283 I	blå	3	2	x			x
331	blå	3	2				x
983	rød	6	4		x	x	
2477	blå	1	7	x			x
2669	blå	1	2	x			x
2787	rød	3	2	x		x	
3288	blå	3	2	x			x
3967	blå	6	4		x		x
4061	blå	6	4		x	x	
4090	blå	1	7	x			x
<i>Gr. 4:</i>							
4419	rød	7	3				x
GP*	rød	5	4		x		x

Tallene 1-7 repræsenterer hver et bort-mønster (rullestempel)

* Ovennævnte bog af Guill. Postellus

anden retning, og i tilgift er Postellus-bindet helt sikkert købt fra hans bibliotek. Hvor og hvornår de er blevet udført, er ulige vanskeligere at afgøre, for brugen af vuggegængestempler var fra slutningen af 1600-tallet almindeligt udbredt i Europa. I Danmark forekommer de fra ca. 1690 og blev angiveligt anvendt af danske bogbindere som familien Boppenhausen, Georg Julius Liebe og Martin eller Carl Gottfried von Fenden.³¹ Principielt kan maroquinbindene derfor lige så godt være danske som udenlandske, og modstridende opfattelser af spørgsmålet illustrerer mere end tydeligt, hvor vanskeligt det kan være at nå til en

³¹ Ingrid Ilsøe i *Fund og Forskning* 34, 1995, s. 122-25; Larsen & Kyster (note 13) s. 6f og plate XX (bind fra ca. 1740 tilskrevet familien Boppenhausen), plate XXXVI, XCV og XCVII (ornamenter tilskrevet Georg Julius Liebe) og plate LXIV (bind tilskrevet von Fenden, jvf. nedenfor).

afgørelse ud fra stilmæssige kriterier alene. Mens Victor Madsen, muligvis på grund af en formodet Harley-proveniens, anså et bind i gruppe 1 (ink. nr. 1665) for *engelsk*, har han udpeget et af de blå bind i gruppe 3 – og kun dette! – som *hollandsk* (ink. nr. 3288). Og Postellus-bindet i gruppe 4 mente Sofus Larsen 1924 uden vaklen er *dansk* og „fra Slutn. af 17. Aarh.“, mens han seks år senere sadlede om og med lignende sikkerhed og mangel på dokumentation tilskrev det Carl Gottfried von Fenden, bogbinder i København fra 1736!³²

De lærde har været påfaldende uenige med både hinanden og sig selv, og jeg er bestemt ikke bindeksperter, der er i stand til at dømme dem imellem. Det hjælper ikke, at Larsen og Kyster har afbildet et skindbind tilskrevet Fenden med en lignende udsmykning, en komposition af vuggegænger midt på bindet og borter som i ovenstående oversigt nr. 4 og 6, for hvorfra ved de, at dette og Postellus-bindet er Fenden-bind? Begge bøger er udenlandske, førstnævnte trykt i Rom 1720, og bind udført af de to Fenden'er, far og søn, har Larsen og Kyster, som de selv fremhæver, næsten ikke kunnet dokumentere ad arkivalisk vej. Da heller ikke Ingrid Ilsøe ved en bredere anlagt undersøgelse har fundet ornamenter fra deres værksted, der går igen på disse to bind og Thotts maroquinbind (se ovenfor s. 24ff.), må Fenden-tilskrivningen antages at bygge på en desværre ikke nærmere begrundet formodning.³³ På den anden side ved vi fra engelskbindene, at Thott gerne satte trykår på ryggen af sine inkunabler, og samme skik gælder som nævnt maroquinbindene, endda sådan at ink. nr. 4090, der er trykt uden år, ligesom flere af engelskbindene er blevet forsynet med et „Editio Antiq.“. Men dette hjælper heller ikke, for bindene er ikke nødvendigvis af den grund indbundet for Thott, da maroquinbindenes titel- og trykårsfelt består af et stykke skind, som udmærket kan være klæbet på ryggen, efter at Thott har erhvervet dem ad antikvarisk vej. Det må indtil videre forblive et åbent spørgsmål, om maroquinbindene er danske (evt. indbundet for Thott), eller om de er udenlandske (købt af Thott antikvarisk).³⁴

³² *Skønvirke* X, 1924, s. 123 (tekst til fig. 48); Larsen & Kyster (note 13) plate CI fig. 24 med kildehenvisning s. 44, der ganske vist må være forkert, for et kontroleftersyn viser, at fig. 24 lige så lidt som de øvrige fig. på plate CI stammer fra Postellus-bindet!

³³ Larsen & Kyster (note 13) plate LXIV; jvf. om de få kilder s. 34f og 50f og gengivelser af nogle via disse fundne ornamenter på plate CI.

³⁴ Et muligt spor, som jeg ikke tør fortolke, er den omstændighed, at et par af inkunablerne øverst på ryggen har påklæbet en lille cirkelrund etiket af papir med et

Sammenfatning

Når det har været muligt at give nogle bud på, hvordan Thotts bøger så ud, skyldes det ikke alene, at mange af dem er havnet i Det kongelige Bibliotek, men også at det på forskellig vis er lykkedes at overvinde nogle af de vanskeligheder, der udspringer af, at han ikke forsynede sine bøger med ejermærke.

Undersøgelsen har med velberåd hu været stærkt selektiv og taget udgangspunkt i bindoplysninger, der meddeles i Victor Madsens inkunabelkatalog. Den har ført til påvisningen af, at Thott har fået adskillige af sine inkunabler i foliostørrelse indbundet i en hidtil ukendt dansk bindtype, lysebrune bind i kalveskind med bindsiderne dekoreret med en enkelt blindtrykt eller smal forgyldt rammebort, men alle med forgyldt rygornamentering. De er her kaldt engelskbind på grund af deres lighed med en almindelig engelsk bindtype og kan for nogle enkeltes vedkommende dateres til tidligst 1766. Dernæst er der udpeget en række danske spejlbind, som sandsynligvis er blevet udført for Thotts regning. De frembyder næppe særlige karakteristika, bortset fra at de i et enkelt tilfælde er fundet forbundet med et par af engelskbindene ved at være prydet med et kroneornament på ryggen. Da dette med rimelig sikkerhed kan tilskrives familien Boppenhausen, foreligger der dokumentation for, at Boppenhausenfamilien og / eller den bogbinder, der efter 1761 overtog det pågældende stempel, har udført både spejlbind og engelskbind for Thott. Endvidere er der fra hans bibliotek fremdraget en lille gruppe danske spejlbind i pergament, hvoraf bindene med et firkantet midterfelt malet i blå-lilla-grøn farve ikke før har været beskrevet. De er ornamenteret med en bort, som også forekommer på nogle rødmaledede pergamentspejlbind tilskrevet bogbinder Wilhelmi. Fælles for de tre grupper er, at Thott har lagt vægt på, at inkunabelbindene er blevet forsynet med et trykårsfelt på ryggen. Sluttelig er opmærksomheden blevet henledt på hans besiddelse af en samling elegante blå-sort eller røde maroquinbind dekoreret i forgyldning med vuggægængestempler. De er utvivlsomt ud-

blæknummer. På nr. 3288 er tallet „80“ og på nr. 3967 er det „179“. Yderligere er fligen af en sådan etiket bevaret på nr. 4419 med tab af tallet, og lignende etiketter er set på to inkunabler med sikker Harley-proveniens, nr. 3438 med tallet „239“ og nr. 3439 med „360“, jvf. bindgengivelsen i Elberling (note 5) s. 159. Etiketnumrene viser hverken hen til numre med tilsvarende bogtitler i *kat. Thott* eller *Catalogus Bibliothecæ Harleianæ* I-V, London 1743-45.

ført i ét og samme værksted, uden at det har kunnet afgøres, om de er blevet fremstillet i Danmark eller udlandet.

Når ikke mere end knap hundrede bind af mange tusinde er blevet taget i øjesyn, er det indlysende, at kun noget af fløden er skummet. Men der er hermed taget hul på et emne, der både kaster lys over Thott som bogsamler og fører frem til nogle af de mange herlige bogbind, Det kongelige Bibliotek rummer i sine samlinger, herunder bind der bidrager til øget viden om det danske bogbinderhåndværks historie. Der er gode grunde til at forske meget mere i Thotts samling.

Fig. 7. Kobberstik af F. Schüerer i første bind af Thott-katalogen, her beskåret forneden.

SUMMARY

HARALD ILSØE: *How did Otto Thott's books look?*

Count Otto Thott's library of c. 140,000 volumes made up the largest private library ever to exist in Denmark. Since the Royal Library received c. 10,000 mss. and books printed before 1530 as a bequest at his death, and purchased a further c. 50,000 books at the auction of his library, a large portion of Thott's books are today to be found in the Royal Library. Numerous of Thott's valuable editions and volumes have of course earlier been described in catalogues and articles, but oddly enough no one has shown any interest in the bindings that Thott himself used for his more valuable books. The current article takes up this issue for investigation. With his incunabula collection as the point of departure, he appears to have preferred three types of bindings:

- 1) Bindings of light brown calf in the English style with a plain gilt line frame or a blind tooled border on the covers and gilt spine decoration (ill. p. 71 and 73).
- 2) Cambridge bindings of a typically Danish sort with calf covers in two colours with blind tooled decoration and gilt spine decoration.
- 3) "Cambridge binding" of vellum with the covers decorated in red or blue-violet and gilt spine decorations (ill. p. 80 and 82).

A fourth type of binding consists of morocco in blue-black or red with a richly gilt decoration of drawer-handle ornamentation (ill. p. 85 and 87), but whether these were bound for Thott in Denmark, or the books were purchased already bound from abroad – in England or the Netherlands? – is still an open question.